

КАПИТАЛЪТ НА ПРЕДПРИЯТИЕТО

Същност, състав и източници на капитала

Икономическата теория определя капитала, труда и земята като основни фактори на производствено-стопанската дейност. За разлика от последните два фактора, които са първични, капиталът е вторичен и е продукт на човешкия труд.

Капиталът е икономическата форма на имуществото на предприятието, с което то осъществява основната си дейност, за която е създадено с цел получаване на доход. На практика това са вложените в имуществото на предприятието пари, паричните средства, с които то разполага и си набавя необходимите производствени ресурси. В този смисъл капиталът е източник на производствените ресурси на предприятието, поради което се отразява в пасива на баланса, и има точно определен състав.

В зависимост от собствеността капиталът на предприятието се разделя на собствен и привлечен. От своя страна, в зависимост от срока на ползване, привлеченият капитал се разделя на дългосрочни и краткосрочни пасиви. В състава на собствения капитал се включват шест основни групи - капитал, премии от емисии, преоценъчен резерв, резерви, резултати от предходни периоди, резултати от текущия период. В състава на дългосрочните пасиви се включват дългосрочните задължения и приходи за бъдещи периоди, а в краткосрочните пасиви - краткосрочни задължения и приходи за бъдещи периоди.

Групата капитал е съставена от основен капитал и допълнителен (запасен) капитал на предприятието. Основният капитал се формира от парични и апортни вноски на собствениците при учредяване на предприятието и при увеличаване на капитала. В зависимост от вида на организационно-юридическата форма на предприятието основният капитал се разделя на дялове или акции, като за дружествата с ограничена отговорност и акционерните дружества българското търговско законодателство регламентира минималната величина на основния капитал - съответно 5 и 50 хил. лв. Основният капитал на предприятието е относително постоянна величина и по решение на собствениците може да се намалява или увеличава за сметка на допълнително привличане на капитал, връщане на капитал, печалби и загуби. Допълнителният (запасен) капитал също се формира от парични вноски на собствениците, но има временен характер и подлежи на връщане. При това направените вноски не увеличават броя и номиналната стойност на акциите или дяловете, вследствие на което не предизвикват промени в управлението на предприятието и в разпределението на финансовия резултат. За тези вноски може да се договори и лихва.

Премиите от емисия е разликата между емисионната и номиналната стойност на емитираните акции на предприятието.

Резервите, резервният капитал на предприятието се формира от отчисления от печалбата и предназначението му е да покрива загуби от дейността. Минималният размер на отчисленията е 10 % от печалбата, а общата стойност на резервите се определя в устава на предприятието и от търговското законодателство.

Резултатите от предходни периоди и от текущия период всъщност са неразпределените печалби, оставащи в разпореждане на предприето. Наличието на неразпределена печалба не винаги означава, че по сметките на предприятието има конкретна блокирана сума. Във всички случаи обаче на нея съответства конкретна част от активите на предприятието, които могат да бъдат вземания, продукция, материали и др.

Привлеченият капитал (дългосрочни и краткосрочни пасиви) се формира от разнообразните задължения и приходите за бъдещи периоди на предприятието. Задълженията към държавата, социалното осигуряване, персонала, доставчици и т.н. формират значителен ресурс в дейността на предприятието. Особено място имат заемите, които могат да бъдат банкови и облигационни. Дългосрочните банкови заеми са за инвестиционни цели, а краткосрочните - за оборотни средства. Дългосрочен характер имат и облигационните заеми. Облигации могат да емитират само акционерни дружества с най-малко две приключени финансови години.

Източниците за осигуряване на капитал могат да бъдат вътрешни и външни за предприятието. Разграничаването им е до определена степен условно, тъй като се основава на конкретността на източниците и тях-

ната собственост. Към вътрешните източници се отнасят неразпределена-та печалба, амортизациите и освобождаването на капитал. Външните източници са в сферата на дяловото и кредитно финансиране на капитала. Дяловото финансиране се осъществява чрез увеличаване размера на дяловото участие на съдружниците и привличане на нови съдружници с публична емисия на акции. Кредитното финансиране се осигурява от банкови заеми и емитиране на облигации.

Структура на капитала

Структурата на капитала се определя от съотношението (относителния дял) на собствения и привлечения капитал в общата стойност на капитала на предприятието. Състоянието и динамиката на структурата на капитала на предприятието е под въздействието на комбинираното влияние на редица производствени и финансови фактори. Производствените фактори, важни от които са стойността на технологичното оборудване, сезонност на производството, продължителност на производствения цикъл и т.н., пряко определят структурата на активите. Така, например, големият относителен дял на дълготрайни материални активи изисква наличието на по-голям дългосрочен капитал, който обикновено е собствен; сезонността на производството и дългият производствен цикъл изискват по-голям оборотен капитал, който може да бъде осигурен както от собствени, така и от заемни източници. Финансовите фактори произтичат от степента на развитие на капиталовия пазар и цената на капитала.

Проблемът за структурата на капитала на предприятието възниква, защото при увеличаване дела на привлечения капитал се реализират редица положителни ефекти, по-съществени от които са:

- по-ниска е цена на привлечения капитал,
- нараства възвращаемостта на собствения капитал,
- данъчните облекчения губят своята привлекателност.

В същото време обаче възникват и поредица от отрицателни ефекти, като:

- нарастване на финансовия риск,
- нарастване на риска от фалит на предприятието,
- нарастване на ограниченията от страна на кредиторите за използване на заемния капитал.

Силно въздействие от отрицателните ефекти **оказва нарастването на риска, особено бизнес рискът и финансовият риск.** Бизнес рискът се изразява в несигурността за предприятието да достигне планираната печалба от дейността (брутна печалба) вследствие на неконтролируемо изменение на приходите при установената структура на разходите. Финансовият риск се изразява в несигурността на инвеститорите за размера на нетния им доход от инвестициите вследствие на бизнес риска и неоправданото увеличаване дела на заемния капитал. Тези два вида риск обикновено се измерват чрез т.нар. оперативен и финансов ливъридж, определяни по формулите:

Оперативен ливъридж = Приходи - Променливи разходи Печалба от дейността

Финансов ливъридж = Печалба от дейността Печалба от дейността - Лихви

Проявата на отрицателни ефекти при увеличаване дела на заемния капитал предизвиква необходимостта и стремежа да се формира оптимална структура на капитала. **Оптимална е онази структура на капитала, при която претеглената цена на капитала е минимална, а пазарната стойност на предприятието е максимална.**

Цената на капитала се определя от неговата доходност, която предприятието трябва да осигури на инвеститорите и **се изразява в процент към пазарната стойност на съответната част от капитала.** В този смисъл цената на капитала се проявява като алтернативен разход за инвеститорите, предоставящи капитал на предприятието.

Обикновено **цената на собствения капитал** е равна на размера на нерисковата доходност в икономиката на страната плюс добавка за риска, характерен за конкретния отрасъл и конкретното предприятие. Тя **се измерва като отношение на дивидента (дохода), който собствениците очакват да получат от притежаваните акции, и пазарната им**

стойност.

Цената на привлечения капитал се определя от процентното съотношение между размера на лихвата и пазарната стойност на дълга. На практика се приема, че цената на привлечения капитал е **равна на лихвения процент, при който е получен кредита**. Като правило цената на привлечения капитал е по-ниска от цената на собствения поради по-ниския риск и поради признаването на лихвите за разход на предприятието. Всъщност за предприятието е по изгодно и лесно да осигури изплащането на лихви от оперативната печалба (печалбата от дейността), отколкото изплащането на дивидент с размера на лихвата от печалбата след облагането с данъци.

Трябва да се подчертае обаче, че структурата на капитала на предприятието може да бъде изменяна в сравнително тесни граници, тъй като върху нея оказват влияние редица фактори. По-важните от тях са:

- Целите на предприятието;
- Типичната структура на капитала в отрасъла, към който принадлежи предприятието;
- Наличието на вътрешни източници за финансиране на капитала;
- Дивидентната политика на предприятието;
- Степента на концентрация на собствеността;
- Кредитните ограничения, в това число
  - * размерът на предприятието,
  - * нарастването и структурата на активите на предприятието,
  - * стабилността на приходите на предприятието;
- Цената на заемния капитал, определяна от размера на договорената лихва за ползването му;
  - Цената на собствения капитал, определяна от размера на отчисленията от печалбата за собствениците на капитала;
  - Равнището на данъчното облагане;
  - Очакванията за инфлация;
  - Достъпност до заеман капитал и предлагане на заеман капитал;
  - Състоянието на капиталовия пазар.

Ценни книжа на предприятието

Стандартното определение за ценни книжа е, че те са документи с материализирано право, което може да се ползва без предявяване на документ. В съвременния свят обаче съществуват и изключения от тази дефиниция, тъй като съществуват и безналични ценни книжа и ценни книжа на приносител. Едновременно с това категорията включва както капиталови, така и парични (търговски) ценни книжа.

Често, в съвременните условия, на предприятието му се налага да ползва разнообразни видове ценни книжа. Най-често за набиране на собствен и привлечен капитал се използват акциите и облигациите.

Акциите са ценни книжа, които удостоверяват, че притежателят им е собственик на част от капитала на акционерното дружество, пропорционален на номиналната им стойност. Акциите могат да бъдат обикновени и привилегирани, поименни и на приносител, налични и безналични, от първа и последващи емисии, без номинална стойност и др.

Обикновените акции дават право на глас в общото събрание на акционерите, право на дивидент, размерът на който обаче не е гарантиран, и право на ликвидационен дял след удовлетворяване на притежателите на облигации и привилегирани акции. **Привилегированите акции** не дават право на глас в общото събрание на акционерите, но осигуряват фиксиран или допълнителен дивидент. Съотношението "обикновени-привилегировани акции" определя една от характеристиките на емисията - при доминиране на обикновените акции емисията е с "ниско съотношение", а при доминиране на привилегированите акции емисията е с "високо съотношение".

При **поименните акции** акционерите се вписват в книгата на акционерите на предприятието, като прехвърлянето им се извършва чрез джирос и съответно

вписване в книгата. Когато е наложена забрана за продажбата им от страна на предприятието, те се наричат **винкулирани**. **Акциите на приносител** се прехвърлят чрез пряко предаване на купувача, а собствеността се доказва чрез самото им представяне.

Наличните акции са отпечатани на купюри с номинална стойност, определена в устава на предприятието, заедно с купони за получаване на дивиденди в продължение на 20 години. До отпечатването им предприятието издава временни удостоверения, които също са ценни книжа и могат да бъдат прехвърляни. Собствеността при **безналичните акции** се удостоверява с депозитарна разписка или с поименно удостоверение, които не са ценни книжа и не подлежат на прехвърляне. Безналичните акции се водят в книга на акционерите, която при публичните дружества се съхранява и на електронен носител в Централния депозитар.

Тук трябва да се споменат и **депозитните сертификати** като специфичен вид ценни книжа. Те се емитират с определена номинална стойност, дават имуществени права, но без право за участие в управлението на предприятието и не участвуват в борсовата търговия.

Акциите без номинална стойност се емитират с фиксирана част от имуществото на предприятието, например една хилядна част.

Акциите могат да бъдат оценявани по номинална, емисионна, счетоводна и пазарна стойност. **Номиналната стойност** се определя в устава на предприятието и е отбелязана върху акцията, като тя определя частта от капитала притежаван от акционера. По **емисионната стойност** акциите се придобиват при емитирането им във връзка с учредяването на предприятието или увеличаването на капитала му. Емисионната стойност е по-висока или най-малко равна на номиналната стойност. **Счетоводната стойност** се определя като отношение на стойността на собствения капитал на предприятието и общия брой на емитираните акции. Пазарната стойност на акциите се определя от търсенето и предлагането на ценни книжа и се проявява при сключването на сделки на съответния борсов или извънборсов пазар.

Облигациите са дългосрочни дългови ценни книжа с фиксиран доход под формата на лихва. Те удостоверяват, че емитента (предприятието) дължи на притежателя им към определена дата (падеж) сума равна на номиналната стойност на облигацията при определена гарантирана лихва, вследствие на което рискът при тях е по-малък в сравнение с акциите. Носителите на облигации не са собственици на капитал, а кредитори. При определени условия облигациите могат да бъдат превърнати в акции, като в този случай те са **конвертируеми**. **Лихвоносните (купонни)** облигации могат да бъдат с фиксирана и променлива лихва, както и с вечна рента. Освен това те могат да бъдат и дисконтови, т.е. с отстъпка при покупката. И облигациите, подобно на акциите, могат да бъдат поименни и на приносител. Трябва да се подчертае, че облигации се емитират не само от акционерните дружества, но и от държавата - съкровищни, от общините - муниципални и др.

Гъвкав финансов инструмент, чрез който предприятието може по-ефективно да управлява наличните си парични средства, са депозитните сертификати. Те се емитира със срок от един до шест месеца и с нелимитиран лихвен процент, който отразява съотношението между търсене и предлагане на паричния пазар.

В своята дейност предприятието може да използва и различни видове парични (търговски) ценни книжа, които обезпечават и облекчават плащанията и вземанията му. По-важните от тях са:

- **Менителница (трата)** - вид полица, която е писмено нареждане на определено лице издател (трасант) до друго лице платец (трасат, акцептант) да плати на определена дата (падеж) договорена сума на трето лице (реметиент, бенефициент). Менителницата може да се прехвърля чрез джиро, може да бъде издадена на предявяване, на определен срок след предявяване или на определена дата.;

- **Запис на заповед** - документ, с който издателя се задължава да заплати на друго лице или негова заповед определена сума пари на падежа. При неплащане записа на заповед може да се протестира и кредитният рът може да получи изпълнителен лист за уреждане на вземането без водене на съдебни дела по общия ред.;

- **Чек** - документ, с който физическо или юридическо лице, разполагащо с пари в банка, нарежда тя да изплати или приведе по сметка на

друго лице определена сума. Чекът е само средство за плащане за разлика от другите парични ценни книжа, които са и кредитни средства.

АКТИВИТЕ НА ПРЕДПРИЯТИЕТО

Същност, състав и структура на активите на предприятието

Категорията "активи" беше въведена нормативно в икономическата практика с приемането на Закона за счетоводството през 1991 г. С тази счетоводна категория се обхващат различни елементи, отразявани в лявата страна на баланса на предприятието. Те са стойностно отражение на разнообразни предмети от имуществото на предприятието, в които конкретно е обвързан неговият капитал. Активите могат да имат различен характер или да отразяват от позициите на различни критерии имуществото, но основното им качество е, **че те са ресурси, които са придобити и контролирани от предприятието в резултат на минали събития и от които то може да извлече сегашни и бъдещи стопански изгоди.**

В счетоводния баланс реалните активи на предприятието са обособени в два раздела: "Б. Дълготрайни активи" и "В. Краткотрайни активи". Тук преди всичко трябва да се отбележи, че преобладаващата част от дълготрайните материални активи на предприятието приемат формата и съдържанието на средства на труда, в които са направени дългосрочни инвестиции. Или те, заедно с предметите на труда и работната сила, са един от трите основни класически елемента на всеки производствен процес.

Средствата на труда са вещи или комплекс от вещи, чрез които или се осъществява въздействие върху предметите на труда, или се създават условия за протичане на процесите в предприятието. Когато тези вещи (имущество) бъдат включени в баланса на предприятието, те придобиват икономическата форма на дълготрайни материални активи. Освен материалните, обаче, в стопанската дейност на всяко предприятие се използват и други дълготрайни активи. Съгласно Закона за счетоводството, раздел "Б. Дълготрайни активи" включва три групи: дълготрайни материални активи, нематериални дълготрайни активи и финансови дълготрайни активи.

Към дълготрайните материални активи се отнасят сградите, машините, съоръженията, оборудването, транспортните средства, стопанския инвентар и т.н. Или това са елементи на известната категория основни средства, с която тук ще си послужим. Във връзка с основните средства⁷ (дълготрайните материални активи от позициите на баланса) има най-малко три важни момента за икономиката на предприятието:

- как се създават и какво представлява техният жизнен цикъл,
  - какви са възможните показатели и методи за тяхната оценка,
  - какви са възможните методи за отразяване на амортизацията им.
- Заедно с това, средствата на труда са главния фактор, определящ капацитета или производствената мощност на всяка производствена единица.

Към нематериалните дълготрайни активи се отнасят разходите за учредяване и разширяване на предприятието, продукти от научна и развойна дейност, програмни продукти, патенти, лицензи, концесии, ноу-хау, фирмени марки и търговски фонд.

Финансовите дълготрайни активи, съгласно Закона за счетоводството, включват три елемента:

- **дългосрочни инвестиции** - съучастие и дялове в други търговски дружества, акции, държавни ценни книжа, облигации и други финансови активи в инвестиционен портфейл със срок над 12 месеца, както и инвестиционни имоти;
- **дългосрочни вземания** със срок на изискуемост над 12 месеца;
- **положителна репутация,** която се проявява най-вече при покупко-продажбата на предприятието.

Управлението на дълготрайните материални активи предполага класифицирането им в определени групи. Най-често тези групи се регламентират от счетоводната и статистическа отчетност и се свеждат до пет [15, стр. 90-91]:

- земи, гори, трайни насаждения, работни и продуктивни животни;
- сгради, предназначени да създават условия за нормално протичане на дейността на предприятието, за съхраняване на средствата и пред

метите на труда и т.н.;

- машини, съоръжения и оборудване, към които се отнасят:

- съоръжения - водопровод и канализация, отопление и вентилация, пътища, съобщителни мрежи, енергопреносни мрежи и др.,

- предавателни устройства - предназначени за пренасяне на енергия (електрическа, топлинна и механична), на течни продукти, на някои видове суровини и материали,

- енергетични и двигателни машини - всички машини и оборудване, които произвеждат, трансформират и пренасят енергия (електродвигатели, парни котли, турбини, трансформатори и др.),

- производствени машини и оборудване - включват всички средства на труда, чрез които пряко се въздейства върху предметите на труда, за да се превърнат в готов продукт,

- измервателни и регулиращи уреди, инструменти и приспособления - манометри, разходомери, нивомери, броячи, контролно - измервателни уреди и т.н., компютърна техника,

- касови апарати с фискална памет,

- транспортни средства - електрокари, мотокари, автомобили и др.;

• стопански инвентар - канцеларски мебели, офис обзавеждане и т.н.

Дяловете на отделните елементи на дълготрайните материални активи в проценти към общата им сума формират тяхната структура в различни аспекти (елементна, технологична, възрастова), но за икономиката на предприятието **водещо значение има икономическата структура на дълготрайните материални активи. Тя характеризира съотношението между активната и пасивната им част.**

Разделянето на дълготрайните материални активи на активни и пасивни е в зависимост от степента на въздействието им върху предметите на труда. **В активната част** се включват производствените машини и оборудване, енергетичните и двигателни машини, предавателните устройства, измервателните и регулиращи уреди, инструменти и приспособления, транспортните средства. **Пасивната част** обхваща сградите, инфраструктурата на предприятието, стопанския инвентар и т.н.

Създаване на дълготрайни материални активи в предприятието

Както вече беше посочено преобладаващата част от дълготрайните материални активи приемат формата и съдържанието на средства на труда, в които предприятието е направило дългосрочни инвестиции. При това инвестициите могат да се разглеждат от различни аспекти, но тук ще бъдат изяснени само от позициите на превръщането (влагането) на финансови средства в дълготрайни материални предмети. От този аспект **инвестиции са всички разходи за създаването на нови или за обновяването на съществуващите основни средства с производствено и неп**роизводствено предназначение.

Инвестиционната дейност се осъществява във времето и има свой цикъл - от зараждането на идеята, през нейното трансформиране в проектно решение, до осъществяването на проекта и извличането на някакъв полезен резултат в продължение на редица години, след което се заражда нова идея и се повтарят същите фази, но обикновено на по-високо равнище. **Това е така наречения жизнен цикъл или икономически живот на инвестиционния проект (решение).**

От гледна точка на икономиката на предприятието във връзка с жизнения цикъл възникват няколко важни въпроса -

- кои са съставките и каква е структурата на жизнения цикъл,

- кои са факторите, определящи продължителността на жизнения цикъл и неговите съставки,

- на какви икономически принципи и критерии се базират инвестиционните решения.

Жизненият цикъл на инвестиционните проекти включва четири фази (фиг. 9.1.) - проучване и проектиране на обекта, изграждане на обекта, усвояване и период на нормална производствена дейност. Трябва да се има предвид, че обособяването на отделните фази е до известна степен условно, поради две причини

- съставът на фазите може да бъде и друг - например първата

фаза

да се раздели на две без това да променя логиката на нещата,

- между отделните фази на практика има припокриване във времето.

Фазата на проучването и проектирането включва времето от зараждането на идеята, извършването на предварителните проучвания, разработването на задание за проектиране, разработването на технологичен, а след това и на работен проект. Тази фаза има решаващо значение както за технико-технологичното равнище, така и за икономическата ефективност на бъдещия обект поради две главни обстоятелства:

Първо, световният опит показва, че около 70-80 % от факторите, определящи технико-икономическото равнище и качеството на бъдещите изделия и услуги, действат на тази фаза;

Второ, изключително важна е скоростта на проучването и проектирането в динамичната макро и микросреда, в която функционира всяко предприятие.

Фазата на изграждане включва времето за изпълнение на проектните решения чрез извършване на необходимите строително-монтажни работи, доставка на необходимите машини и съоръжения и техния монтаж. Икономическото значение на тази фаза се определя от:

Първо, това е фазата, на която се влага най-големия дял от инвестициите, което много често създава проблеми и изисква повече време за осигуряването им;

Второ, тя влияе най-съществено върху действителната стойност на изградения обект;

Трето, качеството на строителните работи и на монтажа на машините и съоръженията във висока степен определят технико-икономическото равнище и надеждността на работата на бъдещото предприятие.

Фазата на усвояване включва времето за достигане на проектните технико-икономически и търговски показатели на обекта.

Времето за първите три фази формира продължителността на инвестиционния процес (периодът на нормална производствена дейност) то формира продължителността на жизнения цикъл на обекта или на инвестиционния проект.

Фазата на нормалната производствена дейност започва със завършването на инвестиционния процес и завършва с отмирането или замяната на проекта с нов.

При предварително определен жизнен цикъл (ако това изобщо е възможно) най-рационална ще бъде онази негова структура, при която периодът на нормална производствена дейност има най-висок относителен дял в общото му време.

Оценка, изхабяване и амортизация на дълготрайните активи

Въпросът за оценката на дълготрайните активи е един от възловите за икономиката на предприятието. Съгласно Закона за счетоводството всеки елемент от посочените групи дълготрайни активи (материални, нематериални и финансови) може да се оценява с помощта на три вида стойностни оценки - цена на придобиването, себестойност и продажна цена. Преди всичко обаче трябва да се отбележи, че за дълготрайните материални активи, освен стойностните им оценки, важно значение имат и оценките им в натурално изражение.

Оценката в натуралното изражение на една машина, например, се основава на нейните основни технико-експлоатационни показатели (габарити, мощност, производителност и т.н.), отразени в паспорта ѝ. Оценката в натурално изражение на машините и оборудването на предприятието пък е необходима за определяне величините на производствените мощности на отделните производствени звена, за съставяне баланса на оборудването, за правилно насочване на инвестициите в дълготрайни материални активи.

Оценката в стойностно изражение създава възможности за обобщено отразяване на дълготрайните активи, за установяване на общия обем, структурата и динамиката им, за определяне величините на амортизационните отчисления, за осъществяване покупко-продажбата на дълготрайните активи и т.н. Тя, както вече бе подчертано, се извършва по:

- **Цена на придобиването**, формирана от покупната (фактурната) цена и разходите за привеждане на имуществото в подходящ за ползването му вид. Когато става въпрос за машини и оборудване в нея се включват фактурната стойност, транспортно-доставните разходи, разходите за монтиране и пускане в действие. При това предприятието разполага с достатъчно свобода да реши какви разходи ще включи в цената на придобиването, които задължително следва да са извършени и документирани.

- **Себестойност**, формирана от основните производствени разходи. Използва се за оценка на създадени от самото предприятие дълготрайни активи.

- **Продажна цена** (справедлива цена, съгласно НСС № 4), която е **(цикъл) на обекта. Заедно с четвъртата фаза** предполагаемата пазарна цена в момента на оценката на актива и може да се използва в различни случаи - при безвъзмездно придобити дълготрайни активи, или при участие на съдружник в предприятието със свой актив (например патент) при учредяването или разширяването му. В този случай предполагаемата цена на продажбата на този актив ще определи размера на дяловата му вноска в капитала на предприятието.

Цената на придобиването, себестойността и продажната цена се използват за определяне на т. нар. отчетна стойност, която е стойността на завеждане на активите в баланса на предприятието в момента на придобиването. Различните материални и нематериални дълготрайни активи на предприятието, обаче, се придобиват в различно време. Тава води до неверни оценки на действителната стойност на активите (особено при високи темпове на инфлация), а следователно и до нереалност на амортизационните отчисления и себестойността на продукцията. Ето защо се налага дълготрайните материални и нематериални активи да се преоценяват при съвременните цени и условия по тяхната възстановителна стойност. Периодичната преоценка носи името валоризация.

Освен по отчетна стойност, дълготрайните материални и нематериални активи се отразяват в баланса на предприятието с още две оценки:

- **коректив**, отразяващ начислените амортизации от момента на придобиване на актива до момента на съставянето на баланса,

- **балансова стойност**, получаваща се като разлика между отчетната стойност и коректива, т.е, стойността, която още не е пренесена под формата на амортизации в себестойността на продукцията и услугите.

От позициите на икономиката на предприятието следва да се посочи още една стойностна оценка - **по ликвидационна стойност**. Тя се формира от сумата, която предприятието получава или заплаща при ликвидирването на даден дълготраен актив/активи.

Видовете оценки на дълготрайните материални и нематериални активи са систематизирани на фиг. 9.2.

Счетоводство на предприятието	Икономика на предприятието
1. Отчетна стойност - може да бъде по: а/ цена на придобиване; б/ себестойност; в/ продажна цена.	1. Първоначална стойност
2. Коректив	2. Пренесена стойност
3. Балансова стойност (1-2)	3. Остатъчна стойност (1-2)
4. Чиста реализуема стойност	4. Ликвидационна стойност

Връзка между стойностните оценки на дълготрайните материални и нематериални активи

В резултата на участието си в процесите, протичащи в предприятието основните средства постепенно се изхабяват (износват), което по своята икономическа същност представлява постепенно загубване на тяхната потребителна стойност. **Изхабяването е два вида - физическо и**

морално (икономическо).

Физическото изхабяване е в резултат както на участието на основните средства в производствено-стопанския процес, така и на бездействието им, тъй като са подложени на влиянието на атмосферни процеси, естествено стареене на материалите, от които са направени и т.н.

Моралното изхабяване е в резултат на това, че основните средства остаряват по технико-експлоатационни характеристики и икономическа ефективност в сравнение със съвременните им аналози,

И двата вида изхабяване предизвикват постепенно загубване на способността на основните средства да функционират с необходимата производителност и ефективност и пораждат необходимост за тяхното частично или пълно възпроизводство (възстановяване).

Отделните елементи на конкретните основни средства не се изхабяват едновременно и в еднаква степен. Това обуславя необходимостта от тяхното **частично възстановяване**, което се осъществява чрез основен ремонт за отстраняване на физическото изхабяване на отделни елементи и чрез модернизация - за отстраняване на моралното изхабяване.

Пълното възпроизводство се изразява в замяна на физически и/или морално остарелите основни средства с нови. За да стане това, обаче, естественият процес на загубване на потребителната стойност трябва да се съпътства от процес на компенсирание на загубата на стойност.

Във връзка с последното **за основните средства са характерни два цикъла във времето.**

Първият е цикълът на възпроизводството. Той включва периода от време, през който основните средства функционират в предприятието, т.е. времето от момента на въвеждането им в експлоатация до момента на тяхното физическо и/или морално изхабяване и замяната им с нови. Този цикъл почти напълно се покрива с жизнения цикъл, показан на фигура 9.1. и отразява изменението на **натуралната форма** на основните средства.

Вторият е цикълът на оборота. Той отразява движението и изменението на стойността на основните средства, респ. на капитала, ангажиран в основни средства. Обхваща периода от време, през който стойността на основните средства постепенно и на части се пренася в себестойността на продуктите и услугите под формата на амортизации. Поради това този цикъл е известен още като амортизационен период.

Следователно, **амортизацията е стойностен израз на изхабяването на основните средства.** Тя е още и счетоводно изражение и начин на отчитане на изхабяването на основния капитал на предприятието. Амортизацията е необходим елемент на разходите или издръжката на предприятието, тъй като предназначението ѝ е възстановяване на изхабените основни средства.

Амортизацията обаче са особен вид разход, защото една машина, например, може да служи и две, пет и дори десет години. Поради това държавата нормативно установява правилата, по които се оценява и узаконява този разход. Проблемът е в това, че чрез амортизационната си политика държавата може да регулира акумулирането и преразпределението на доходи в държавния бюджет. Защото на практика съществува връзка между амортизационната и фискалната политика. Например, за да намали данъчния товар върху предприятията и да увеличи възможностите им за инвестиране, държавата би могла да намали ставката за облагане на печалбата на предприятията, но може да постигне същия ефект и като признава по-големи амортизации. Държавната амортизационна политика трябва да бъде съобразена и с риска от морално изхабяване. Съгласно Националния сметкоплан, раздел 2, група 24 "Амортизация", предприятието самостоятелно определя и ръководи амортизационната си политика в съответствие с изискванията на Закона за счетоводството, Националния сметкоплан и Националните счетоводни стандарти. То разработва и утвърждава амортизационен план. В него се определя приетия срок за практическо ползване на активите, амортизационната норма и амортизационната квота за видовете амортизируеми активи, както и други показатели, необходими за правилното изчисляване на амортизацията. От друга страна, съгласно Закона за корпоративното подоходно облагане, държавата централизирано утвърждава размера на годишните амортизационни норми за всички дълготрайни материални и нематериални активи. Например, за машини, производствено оборудване, апаратура, компютри и софтуер тази норма е 20 %. Предвидена е и възможност тази норма да бъде

увеличавана до 50 %, или да се използва методът на амортизация на снижавания се остатък с коефициент 1,5. Но дори и при тези условия максималната годишна норма на амортизация може да достигне 30 %. Така, че избирайки методи за амортизация ръководството на предприятието трябва да е наясно с действащия в момента и близка перспектива данъчен режим, тъй като няма да му се признаят като разход начислените по-големи от нормативите амортизации. Основните методи на амортизация са линейни и нелинейни. И в двата случая обаче се използва определен набор от термини, които предварително трябва да бъдат дефинирани. Те, съгласно Национален счетоводен стандарт № 4 са:

- **Амортизационна сума** - онази част от отчетната стойност на конкретен амортизируем дълготраен материален актив, която се начислява като разход за амортизация за амортизационния период (срок). Тя е равна на отчетната стойност, намалена с приблизителната чиста реализуема (ликвидационна) стойност.;

- **Полезен срок на ползване (амортизационен срок)** - предполагаем срок (в години) за практическо ползване на конкретния амортизируем дълготраен материален актив;

- **Амортизационна квота** - част от отчетната стойност на амортизируем дълготраен материален актив, която се начислява като разход за амортизация за определен отчетен период.;

- **Амортизационна норма** - съотношението между амортизационната квота и амортизационната сума. Тя може да се определи в процент като съотношение между амортизационната сума, приета за сто процента и полезния срок за ползване на актива в брой години;

- **Метод на амортизация** - конкретен способ за определяне на годишния размер на амортизационните отчисления.

Както вече беше посочено основните методи на амортизация са линейни и нелинейни.

Линейният метод на амортизация се прилага при дълготрайни материални и нематериални активи, за които сравнително точно може да бъде определен полезния срок на годност. При този метод амортизационните квоти през отделните години в рамките на амортизационния период са в еднакъв размер. Първата стъпка при приложението на метода е определянето на амортизационната норма чрез разделяне 100 % (пълната първоначална стойност на основните средства) на годините в амортизационния период по формулата

A_k - амортизационна квота;

ПС - пълна първоначална стойност.

Линейният метод е лесен както за приложение в предприятието, така и за контрол от страна на данъчните органи. Това обаче не означава, че е и достатъчно ефективен от гледна точка на амортизационната политика на предприятието. Главният му недостатък е в липсата на гъвкавост при набирането на годишните амортизационни квоти по годините на амортизационния период. Липсва възможност за по-бързо набиране на амортизационните квоти и съответно за намаляване на евентуалните загуби, свързани с риска от морално изхабяване. Възможно е, ако няма ограничения за минимален амортизационен период, методът да се използва за ускорена амортизация като се отчитат споменатите вече максимални норми за амортизация.

Общата характеристика на **нелинейните методи на амортизация** е, че размерът на амортизационните квоти не е еднакъв през отделните години на амортизационния период. Този размер може да намалява или да се увеличава в зависимост от това дали се използват дегресивни или прогресивни нелинейни методи.

При **дегресивните методи** размерът на амортизационните квоти намалява по отделни години в рамките на амортизационния период. В първите години се начисляват много по-големи амортизации и ако основните средства са морално остарели, без да са напълно амортизирани, предприятието ще може без големи загуби да закупи нови. Към дегресивните методи на амортизация се отнасят

- метод на снижавания се остатък,
- неравномерно дегресивен метод,
- метод на сумата на числата,
- метод на изключителната амортизация.

При **прогресивните методи** амортизационната квота е най-малка през първата година и постепенно се увеличава. Обикновено тези методи се използват от акционерни дружества при неблагоприятни стопански резултати с цел намаляване на разходите и осигуряване на дивиденди на акционерите. Прилагат се също и от новосъздадени предприятия, които още не са достигнали проектния си капацитет.

Амортизация на дълготрайните материални активи на "Антарктида - АД"

Успоредно с разработването на пазарната стратегия, плана за продажбите и производствената програма на "Антарктида-АД" за първата година са извършени следните дейности:

Първо, изготвен е цялостен проект за изграждане на предприятието, закупен е строителен терен и е построена сграда на обща стойност 300 хил. ле.,

Второ, закупени, доставени и са инсталирани машини, съоръжения и оборудване на обща стойност 700 хил. ле.,

Трето, закупени са суровини, материали и комплектоващи елементи за първата редовна серия хладилници "Арктика" на обща стойност 53,2 хил.лв.,

Четвърто, осигурени са 700 хил. ле. собствен капитал и 700 хил.лв. привлечен (чужд) капитал чрез дългосрочен банков заем от 520 хил.лв. и краткосрочен банков заем от 180 хил.лв.

При тези условия в началния баланс към 01.01. на първата година (табл. 4К) се вижда, че предприятието разполага с капитал (пасиви) от 1400 хил. ле. Активите по конкретен състав (в лявата страна на баланса) са на същата стойност.

Ако в предприятието използват **линейният метод** на амортизация и машините, съоръженията и оборудването са с 5 годишен амортизационен период, то амортизационната норма ще бъде:

$$An = \frac{100}{5} = 20\%.$$

При първоначалната стойност от 700 хил.лв. амортизационната квота е:

$$Ak = \frac{700000 \cdot 20}{100} = 140000 \text{ лв.}$$

За целия амортизационен период показателите при линейния метод на амортизация са систематизирани в таблица ЗП.

Както вече беше казано, при **прогресивните нелинейни методи** амортизационната квота е най-малка през първата година и постепенно се увеличава в следващите години, т.е. ако се обърнат данните по години на който и да е от дегресивните методи ще се получи нелинеен прогресивен метод.

Възлов проблем на амортизацията на дълготрайните материални и нематериални активи на предприятието е разработването на **амортизационен план**. В този план трябва да се намерят конкретни решения на всеки един от разгледаните в 9.3. проблеми. За сега в предприятието се приема, че при първоначална стойност на машините и оборудването от 700 000 лв., амортизационен период от 5 години, при използване на линеен метод на амортизация годишната амортизационна квота за първата година ще възлезе на 140 000 лв. За сградата тези показатели са съответно 300 000 лв. първоначална стойност, 4 % годишна амортизационна норма и 12 000 лв. годишна амортизационна квота. Или общата годишна амортизационна квота на дълготрайните материални активи за първата година ще възлиза на 152 000 лв.

9.4. Краткотрайни активи на предприятието. Оборотен капитал.

Освен наличие на средства на труда осъществяването на стопанската дейност на предприятието предполага и още една група веществени ресурси - предмети на труда. **Под предмети на труда се разбират всички материални блага, които се изразходват за кратък срок в предприятието. Те или формират материално-вещественото съдържание на готовия продукт, или се употребяват за обслужване**

на елементите и субектите на производствено-стопанския и управленския процес. Тези материални ресурси също се третират от икономиката на предприятието в два аспекта:

Първо, ресурсен, т.е. от гледната точка на участието на материалните ресурси в стоково-стопанския процес с неговите три основни фази (етапа) - снабдяване (осигуряване на производствени фактори), производство на готова продукция, полуфабрикати за реализация и незавършено производство и пласмент. За този аспект на материалните ресурси се грижи материалното стопанство на предприятието.

Второ, финансово-счетоводен. Става дума за това, че когато тези веществени ресурси бъдат включени в баланса на предприятието те придобиват икономическата форма на **краткотрайни активи**, без обаче да изчерпват съдържанието на тази счетоводна категория. Съгласно Закона за счетоводството, раздел "В. Краткотрайни активи" от баланса на предприятието включва следните пет групи със съответни статии (фиг. 9.3.).

Структурата на краткотрайните активи се изразява чрез относителните дялове на отделните групи и статии в общия им размер. Тя има различни аспекти.

От гледна точка на формата на участие в стопанската дейност на предприятието **краткотрайните активи могат да се разделят в две групи:**

- **Имуществените ценности** - обхващат краткотрайните материални активи, паричните средства и разходи за бъдещите периоди.;
- **Имуществените права** - състоят се от различните видове вземания на предприятието.

От гледна точка на фазите на производствения процес **краткотрайните активи също се разделят в две групи:**

* **Краткотрайни активи в сферата на производството** - включват различните видове материали и резервни части, млади животни и животни за угояване, незавършено производство и разходи за бъдещи периоди.;

* **Краткотрайни активи в сферата на обръщението** -включват готовата продукция и услугите на предприятието, които още не са изплатени от клиентите, финансовите средства и вземанията.

Независимо от формата им на участие в различните фази на възпроизводствения процес **краткотрайните активи винаги имат паричен еквивалент.** Този еквивалент се означава с понятието **оборотен капитал, който включва сумата от стойностните оценки на всички краткотрайни активи на предприятието.** Трябва обаче да се има предвид, че **оборотният капитал на предприятието се разделя на брутен и нетен.** Критерии за това разграничаване са източниците, с които е покрита стойността на краткотрайните активи (собствени или привлечени). **Брутният оборотен капитал се изразява със стойността на краткотрайните активи,** или това е реалният капитал, с който оперира предприятието.⁸ **Нетният оборотен капитал се получава като от стойността на краткотрайните активи се приспадне сумата на краткосрочните пасиви** (краткосрочни заеми, задължения към доставчици, бюджет, персонал, социално осигуряване и др.).

Една част от краткотрайните активи, които имат материално-веществен характер (суровини и основни материали, спомагателни материали, комплектоващи елементи и др.), изграждат веществено готовия продукт. Друга част (горива, енергия, спомагателни материали, резервни части и др.) - изграждат само стойностно готовия продукт. **И едните и другите обаче, за разлика от материалните дълготрайни активи, участват еднократно в производствения процес, изразходват се изцяло в един производствен цикъл и пренасят цялата своя стойност в себестойността на продуктите и услугите.**

Прецизният анализ на **оборотния капитал, ангажиран в имуществени ценности,** показва, че предприятията имат имущество не само във фазата на производството, но и във всички останали фази (функции на производствено-стопанския процес). При това **във всеки отделен момент той може да бъде разделен на четири части** (фиг. 9.4.).

Първата част от него е във фазата на снабдяването под формата на производствени запаси от суровини, основни и спомагателни материали, горива, комплектоващи елементи, резервни части, малоченни и малотрайни

предмети. **Втората част - във фазата на производството** под формата на незавършено производство, което е продукцията, намираща се в процес на обработка, както и подлежащи на дообработка в предприятието полуфабрикати от собствено производство. **Третата - във фазата на пласмента** под формата на продукцията, която е произведена от предприятието и може да бъде на склад, на отговорно пазене, на лагеруване и т.н., както в самото предприятие така и извън него. Същото се отнася и за закупените от предприятието стоки и амбалаж. **Четвъртата част е във фазата на финансите** под формата на парични средства.

Кръгооборот на оборотния капитал

Оборотният капитал, ангажиран в производствено-стопанския процес на предприятието, **се намира в процес на постоянно движение, при което изменя своята форма.** В началния момент на отделния цикъл на производствено-стопанския процес той е под формата на пари, с които след това се закупуват необходимите суровини, основни и спомагателни материали, горива, комплектоващи елементи и т.н., имащи формата на производствени запаси. Така оборотният капитал приема стокова форма. Производствените запаси постепенно навлизат в производството и приемат формата на незавършено производство, а оборотният капитал придобива производствена форма. Произведените готови изделия (продукция, полуфабрикати за реализация и др.) ангажират оборотен капитал отново в стокова форма, след продажбата и плащането на които оборотният капитал придобива отново парична форма, но в увеличено количество, т.е. първоначални пари плюс печалба.

В крайна сметка оборотният капитал на предприятието извършва едно постоянно движение, сменяйки паричната си форма със стокова (натурална) и обратно. Това движение на оборотния капитал от първоначална парична форма, през стокова, производствена, стокова и отново парична форма се нарича **кръгооборот на оборотния капитал.**

Разграничаването на кръгооборота на оборотния капитал в рамките на отделен цикъл от производствено стопанския процес има в известна степен абстрактен характер. Защото в реалния стопански живот оборотният капитал в едно и също време се намира във всички фази и кръгооборотите не са отчетливо изразени. Ето защо **е по-логично кръгооборота да се разглежда** не като отделен акт, а **като** периодичен, непрекъснато **повтарящ се процес.** Този процес се нарича **оборот на оборотния капитал.**

Скоростта на движението, т.е. на обръщението на оборотния капитал е важен критерий за ефективността на стопанската дейност, тъй като по принцип при по-голяма скорост е необходим по-малък по величина оборотен капитал на предприятието. Най-общо скоростта на обръщението на оборотния капитал се измерва с времето, през което той преминава от парична форма през трите фази на производствено-стопанския процес и отново се връща в изходната парична форма.

Обращаемостта на краткотрайните активи (оборотния капитал) **се измерва с три показателя** [15, стр. 49 и 3, стр.62-73] - **времметраене на един оборот в дни, брой на оборотите за определен период (година) и коефициент на заетост на краткотрайните активи.** Националният счетоводен стандарт № 13, обаче, определя само показатели за обращаемост на краткотрайните материални активи и ги третира като количествени характеристики на ефективността от използването на краткотрайните материални активи⁹. Те са:

Средна наличност на краткотрайни материални активи x 360

$$\text{Времметраене на един оборот в дни} = \frac{\text{Средна наличност на краткотрайни материални активи} \times 360}{\text{Нетен размер на приходите от продажби}} \quad (9.3.)$$

Средна наличност на краткотрайни материални активи

$$\text{Заетост на краткотрайни материални активи} = \frac{\text{Средна наличност на краткотрайни материални активи}}{\text{Нетен размер на приходите от продажби}} \quad (9.5.)$$